

Частина перша

ШТІЛЛЕРОВІ НОТАТКИ У В'ЯЗНИЦІ

Бачиш, вибрати себе самого тому так важко, що в цьому виборі цілковита ізоляція тотожна з найбільшою тривалістю і, доконавши такого вибору, вже ніяк неможливо стати чимось іншим чи, радше, перетворитися на щось інше.

...коли в ньому прокидається жадоба волі (а вона прокидається при виборі, бо вибір наперед її зумовлює), він вибирає себе самого і бореться за себе як за своє щастя, бо то й є його щастя.

С. К'єркегор, «Або — або»

Зошит перший

Я — не Штіллер! Кажу їм це день у день, відколи мене замкнули до в'язниці (я ще напишу далі, як потрапив сюди), кажу, присягаюся й вимагаю віскі: мовляв, без віскі не відповідатиму на жодне запитання. Знаю-бо з досвіду, що без віскі я перестаю бути самим собою і схильний піддаватися всіляким добрим впливам та грати роль, яка була б їм на руку, але до мене аж ніяк не стосується. А що в нинішній моїй безглуздій ситуації (вони вважають мене за зниклого мешканця свого містечка) ідеться тільки про одне: не дати себе забалакати й лишатися обачним перед усіма їхніми чемними спробами вбрати мене в чужу шкуру, бути непохитним, хай навіть і брутальним, тобто тут радше йдеться про одне — не дати зробити із себе когось іншого, аніж я, на жаль, є насправді, то я не перестану гукати, щоб мені принесли віскі, тільки-но хтось підійде до моєї камери. До того ж уже чотири дні, як я переказав, що віскі не конче має бути найліпшої марки: аби можна пити. Бо як ні, то я буду тверезий, і хай собі тоді хоч як довго мене питають, а нічого не допитаються, принаймні якоїсь правди. Та все дарма! Сьогодні вони принесли мені оцього

чистого зошита: маю описати своє життя! Либонь, хочуть, аби я довів, що воно в мене було, і то інше, аніж життя їхнього пана Штіллера, що десь пропав.

— Просто напишіть правду, — каже мій державний захисник, — саму правду. Чорнила можете набрати, коли захочете.

Сьогодні минув тиждень від того ляпаса, що допровадив мене до арешту. Я тоді був (згідно з протоколом) напідпитку, й через те мені важко змалювати, як усе відбувалося назагал.

— Ходімо з нами, — сказав митник.

— Прошу, не робіть собі зайвої мороки, — відповів я. — Мій потяг от-от відійде...

— Але без вас, — сказав митник.

Він так шарпонував мене з приступки, що я вже не мав аніякісінького бажання відповідати йому. Паспорта мого він тримав у руці. Інший службовець, що штемпелював паспорти подорожніх, був ще у вагоні.

Я запитав:

— Що в моєму паспорті не гаразд?

Однак відповіді не дістав.

— Я лише виконую свій обов'язок, — проказав він кілька разів. — Ви ж сам добре знаєте.

Замість пояснити мені хоч кількома словами, що саме не гаразд у моєму паспорті — і то в американському паспорті, з яким я об'їздив півсвіту! — він іще раз мовив зі швейцарським акцентом:

— Ходімо з нами!

— Слухайте, добродію, як не хочете дістати ляпаса, то не хапайте мене за рукав: я такого не люблю.

— Ну, рушайте!

Незважаючи на моє увічливе, але прозоре попередження, він набундючився, відчуваючи на своєму боці силу закону, і заявив, що мені скажуть скоро, хто я такий насправді. І таки дістав ляпаса. Темно-синій кашкет його покотився млинком по пероні так далеко, що я аж не сподівався. Митник, тепер уже простоволосий і тому набагато людяніший, аніж у кашкеті, якусь хвилю стояв такий здивований, навіть не лютий, тільки спантеличений, що я міг би спокійно вскочити до вагона. Потяг саме рушив, із вікон вихилялися пасажири, махаючи руками, навіть двері були ще відчинені. Не знаю, чому я не вскочив у них. А напевне міг би вихопити митникові з рук паспорта, бо він був такий розгублений, наче в твердому синьому кашкеті, що котився собі пероном, містилася вся його душа, і аж як кашкет перестав котитися, митника посіла цілком зрозуміла лють. Я нахилився в натовпі, підняв кашкета, оздобленого швейцарським хрестом, сяк-так обтрусив і віддав митникові. Вуха в митника почервоніли, як буряк. Дивно: я пішов за ним, наче не піти було непристойно. Мовчки, навіть не дивлячись на мене — урешті, я ж не тікав, — він завів мене до дільниці, де довелося чекати аж п'ятдесят хвилин.

— Прошу, сідайте! — сказав комісар.

Паспорт лежав на столі. Я зразу ж зауважив інший тон, гладеньку, не дуже вмілу чемність, з якої зробив висновок, що після майже годинного вивчення паспорта моє американське підданство вже не викликає сумніву. Комісар, наче бажаючи загладити брутальність молодого митника, навіть підсунув мені стільця.

— Ви, чую, розмовляєте німецькою, — сказав він.

— А що ж тут такого? — спитав я.

— Прошу, сідайте, — усміхнувся він.

Я лишився стояти й пояснив:

— Я німецького походження. Американець німецького походження...

Він показав на стілець:

— Прошу! — і на мить завагався, сідати йому самому чи ні.

Якби я не розмовляв у потязі німецькою, то, може, усього цього й не сталося б. Мене підбив на розмову якийсь пасажир, швейцарець, що дратував мене від самого Парижа. Той самий пасажир давав також свідчення щодо мого ляпаса. Не знаю, хто він такий. Я його перед тим ніколи не бачив. У Парижі він зайшов до купе, збудив мене, спіткнувшись об мої ноги, поклав речі, перепросив французькою, кинувся до вікна й став прощатися швейцарською говіркою з якоюсь дамою. Тільки-но потяг рушив, мене охопило неприємне відчуття, що він стежить за мною. Я затулився зачитаним «Нью-Йоркером», хоч знав уже всі дотепи з нього напам'ять, — думав перечекати, поки цікавість мого сусіда вляжеться. Він теж читав газету, цюріхську. Після того як ми домовилися французькою, що вікно буде зачинене, я боявся навіть зайвий раз глянути на краєвид: так явно, так напружено той добродій, що взагалі міг бути чудовою людиною, чекав будь-якої зачіпки, аби почати розмову. Врешті я не витримав і подався до вагона-ресторану, де просидів аж п'ять годин і трохи випив. Допіру між Мюлузом і Базелем я мусив повернутися до купе,